

SPOLEČENSKÉ VĚDY A DLOUHODOBÝ PLÁN ROZVOJE ČSSR

BOHUMIL VOBORNÍK

Redakcia požiadala pracovníka z praxe, dr. Bohumila Voborníka zo Štátnej plánovacej komisie, aby sa vyjadril k úlohám spoločenských vied, ktoré vystupujú do popredia v súvislosti s rozpracovaním dlhodobého plánu rozvoja Československej socialistickej republiky.

V nasledujúcich poznámkach bych chcel na základe niektorých zkušeníostí z práce pri sestavovaní dlhodobého plánu rozvoje ČSSR uviesť niekoľko príkladů, ktoré by ukázaly, jaký význam pro praktickou plánovací práci a prohloubení vědeckosti našich plánů má pomoc společenských věd. V této souvislosti bych chtěl především poukázat na projev s. Chruščova na letošním VII. sjezdu Bulharské komunistické strany, kde k tvrzení revizionistů, že komunistické strany socialistických zemí podléhají praktikizmu, řekl: „Každá praktická otázka socialistickej výstavby je súčasne i otázkou teoretickou, otázkou, ktorá přímo souvisí s tvůrčím rozvíjením marxismu-leninismu. Jedno nelze od druhého odděovat. Teorie bez praxe je planý květ... Praxe, na níž nepadá světlo pokrokové revoluční teorie, je odsouzena k tápání ve tmě.“

Podle usnesení XIII. zasedání Rady vzájomné hospodárské pomoci pracuje se ve všech členských státech Rady na dlhodobém plánu hospodárského a společenského rozvoje do roku 1980. Tyto práce postavily před pracovníky plánovací praxe s velikou naléhavostí řadu teoretických problémů, souvisících s budováním vyspělé socialistické společnosti a přechodem ke komunismu. Tyto problémy je třeba řešit nejen z hlediska vnitřního vývoje, ale i z hlediska rozvoje socialistických výrobních vztahů v rámci mezinárodním, z hlediska určující úlohy světové socialistické soustavy v nové etapě, z hlediska soužití a soutěžení dvou světových soustav i z hlediska spolupráce s málo vyvinutými zeměmi kapitalistickými.

Řešení problémů týkajících se dlhodobých změn v životě společnosti ukázalo velmi důrazně, že vytvoření správných závěrů předpokládá mnohem užší spojení praxe s teorií, než jaké zde bylo při vypracovávání plánů ročních a pětiletých. Vývoj jednoho roku, ale ještě i pěti let je totiž daleko více určován výchozím stavem výrobních sil a výrobních vztahů, stavem vědy a techniky, rozestaveností investic a kvalifikaci odborných kádrů, než vývoj dvaceti let, v němž je možno zakotvit v plánu řadu změn nejen kvantitativních, ale i kvalitativních.

Značné obtíže při sestavování dlhodobého plánu vznikaly z toho, že společenské vztahy a jejich přeměny mají vždy komplexní charakter a proto i vědecké řízení společnosti plánem musí být nezbytně komplexní. Dosud používané plánovací metody, sloužící k zajištění této komplexnosti v plánu ročním a pětiletém, zejména metoda bi-

lační, však zdaleka nepostačují k zajištění žádoucí komplexnosti v dlouhodobém plánu. Zde se totiž komplexnost nepohybuje pouze v rámci vztahů hmotných, ale celospolečenských. Materiálně technickou základnu komunismu je nutno budovat tak, aby přispívala k rozvoji komunistických výrobních vztahů. Z nových výrobních vztahů vyrůstá přirozeně i nová společenská nadstavba, a ta zpětně ovlivňuje nejen rozvoj prvků komunismu ve výrobních vztazích, ale na základě zákona o vzájemném souladu výrobních sil a výrobních vztahů i samu materiálně technickou základnu. Teorie však nemá dosud takový předstih ve zpracování těchto složitých vzájemných vlivů a v jejich vyjádření v konkrétních formách, který by umožňoval zakotvit v plánu s dostatečnou přesností zajištění změn v životě společnosti v exaktních proporcích a ukazatelích. Příčina tohoto zaostávání je i v organizačních nedostatcích, neboť vědecká pracoviště, popřípadě spolupráce mezi nimi, nejsou zatím dostatečně přizpůsobena pro řešení komplexních společenskovedních problémů se zřetelem na perspektivní vývoj společnosti a spolupráci s praxí.

Po těchto problémech organizačního, popřípadě metodického rázu chtěl bych uvést několik otázek věcné povahy. Konečný cíl, pro jehož dosažení jsou naše plány nezbytným nástrojem, je jasný. Je to vybudování komunistické společnosti, ve které bude platit zásada „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.“ Problémy však vznikají při hledání konkrétních cest a vytyčování etap, které na cestě ke konečnému cíli je třeba vtělit do plánu na příštích 20 let. Přitom jde o problémy, jejichž řešení je velmi naléhavé, neboť na dlouhodobých plánech se pracuje ve všech členských státech Rady a připravované plány se vzájemně koordinují.

Problémy ovšem nevznikají teprve v souvislosti s pracemi na dlouhodobém plánu. Řada z nich vznikla za kapitalismu a dosud jsme se s nimi nemohli vyrovnat. Řadu problémů přinesla i výstavba socialismu. U mnohých jde o neantagonistické rozpory, které vznikají v souvislosti s vytvářením socialistických výrobních a společenských vztahů. K této skupině patří všechny problémy spojené se socialistickým odměňováním práce.

S problémy odměňování případně rozdělování úzce souvisí otázky, které přináší rozvoj péče o dítě a rozdělení této péče mezi rodinu a společnost. V této souvislosti je třeba ujasnit i dlouhodobý vývoj socialistické rodiny a jejich funkcí ve společnosti, neboť s těmito funkcemi úzce souvisí výstavba jeslí, mateřských škol, škol s celodenní péčí, internátů, bytová výstavba i postavení ženy ve společnosti.

Je zřejmé, že rozvoj péče o dítě a rozšiřování podílu, který na této péči bude mít celá společnost, musí řešit řadu úkolů, a to zejména: umožnit rodičům a zvláště matkám plnou účast na pracovním procesu a soustavně zvyšování odborné kvalifikace. Posílit skutečné působení zásady o socialistickém odměňování práce. Snížit podíl reprodukční práce v domácnosti a odstraňovat ještě zbývající společenské rozdíly mezi mužem a ženou. Přispět k správnému populačnímu vývoji. Prohloubit výchovu dětí. Upevnit jejich zdravotní stav.

Plnění těchto úkolů si vyžádá velkých investičních nákladů i značného počtu nových pracovních sil. Je třeba stavět zařízení předškolní i školské péče, prádelny, čistírny, výroby potravinářských polotovarů, jídelny atd. Je zřejmé, že všechny tyto úkoly není možno plnit náhodně. Každé z nadhozených otázek by měla být věnována samostatná společensko-ekonomická studie, která by vědecky zdůvodnila navrženou koncepci řešení. Na základě dílčích studií měly by pak být vypracovávány studie syntetické. Úkoly, které na základě takových rozborů a studií budou zakotveny v plánech, musí odpovídat stavu rozvoje výrobních sil, ale zároveň musí ovlivňovat rozvoj výrobních sil tak, aby bylo skutečně možno tyto úkoly plnit. Rozhodující význam při správném stanovení proporcí v plnění těchto úkolů musí mít správné užití metody hlavního článku,

opřené o vědecké zhodnocení činitelů ekonomických i ostatních činitelů společenských, které by mělo vést v první řadě k správnému objasnění proporcí v potřebách společnosti. Nesprávné závěry o těchto potřebách by se projevil v neefektivní výstavbě, v špatném rozmištnění pracovních sil a celkovém přibrzdění rozvoje naší společnosti.

Řadu rozporů ve výrobních i společenských vztazích vyvolal nerovnoměrný růst techniky v jednotlivých odvětvích národního hospodářství i nerovnoměrné rozložení výrobních sil v různých oblastech státu. Vybavení jednoho pracovníka strojními základními fondy v zemědělství obnáší jen asi jednu třetinu tohoto vybavení ve stavebnictví a jednu šestinu té hodnoty strojních základních fondů, která připadá na pracovníka v průmyslu. Je zřejmé, že základ postupného stírání rozdílů mezi městem a vesnicí i mezi prací tělesnou a duševní spočívá ve vyrovnání těchto rozdílů. Postupné vyrovnávání rozdílů v technickém vybavení jednotlivých odvětví se nutně musí projevit i ve vyrovnávání rozdílů v životní úrovni mezi jednotlivými oblastmi našeho státu, zvláště pak v dalším vyrovnávání ještě zbývajících rozdílů mezi českými kraji a Slovenskem.

Vybavení zemědělství novou technikou nutně bude provázeno další koncentrací a specializací zemědělské výroby a kooperací mezi různými výrobními oblastmi. V souvislosti s tím bude nutno postupně provést úplnou přestavbu venkovských obcí včetně tak zvaného občanského vybavení sídlišť, tj. předškolních a školních zařízení, zařízení kulturních, zdravotnických i obchodní sítě. K první základní změně v tomto směru dochází vlivem budování JZD už dnes přeměnou zemědělských malovýrobních usedlostí na pouhé obytné domy bez provozních budov.

Rychlý rozvoj nové techniky, další koncentrace a specializace výroby vyvolávají řadu problémů týkajících se odborné výchovy pracujících. K nejzávažnějším z těchto problémů patří skutečnost, že rychlý rozvoj techniky a stále nové vědecké poznatky učiní ze studia při zaměstnání stálou součástí našeho života. Je možno např. předpokládat, že okolo roku 1980 nebudeme už mít strojní park starší než asi 15 let. Půjde tedy vesměs o nejnovější techniku. Její zvládnutí bude klást na pracující takové požadavky, že nebude možno se spoléhat na znalosti získané v době učení a studia, popřípadě na znalosti získané praxí, ale v souladu s požadavky různých oborů bude třeba vypracovat vhodné systémy studia, které přispějí k zajištění proporcionálního vztahu mezi rozvojem výrobních prostředků a pracovní síly.

V souvislosti s rozvojem techniky, ale také v souvislosti s rozvojem socialistické péče o člověka, velmi naléhavě vyvstává nutnost věnovat soustavnou péči a zároveň i velké náklady na zajištění vhodného životního prostředí. Jde o boj proti znečišťování vzduchu a vody, o boj proti hluku. Řešení těchto problémů není jen věcí nové techniky, ale i nových vztahů mezi lidmi.

Řada problémů vzniká ve vztahu k povaze a obsahu zásad charakterizujících oba stupně komunistické společnosti. Nejprve bych chtěl ukázat na některé problémy vztahující se k důslednějšímu uplatňování první a společné části těchto zásad „každý podle svých schopností“. Tuto část zásady obyčejně chápeme jenom jako povinnost jednotlivce přinést společnosti vše, na co jeho schopnosti stačí. Méně už ale vidíme, že tato zásada ukládá důležité povinnosti také společnosti. Společnost musí totiž vytvořit pro každého jednotlivce rovnou příležitost a podmínky, aby mohl své schopnosti plně rozvinout a potom jich všestranně pro společnost využít. S tím souvisí řešení řady vážných problémů týkajících se výuky i praxe na školách, rozdílů v technickém vybavení jednotlivých odvětví se zřetelem na stírání rozdílů v práci, postavení ženy v pracovním procesu, rodině i ve společnosti, postavení osob se sníženou pracovní schopností, postavení osob starších věkových skupin se zřetelem na problémy tzv. aktivního stáří aj. Jsou to

otázky dosud nedořešené i když všeobecně známé. Myslím, že i v těchto směrech by měla teorie praxi účinně pomoci.

Řada problémů spojených s budováním vyspělé socialistické společnosti a v souvislosti s tím s prohlubováním socialistických výrobních vztahů vzniká při uplatňování socialistické zásady rozdělování „každému podle jeho práce“. Při plánování mzdových fondů a průměrných mezd je třeba řešit zvláště otázky týkající se změn ve vzájemném poměru činitelů určujících výši odměny za práci, tj. změn v množství, namáhavosti, kvalifikaci a společenském významu práce v jednotlivých odvětvích a oborech národního hospodářství. Vlivem vyrovnávání technické úrovně jednotlivých odvětví a s tím spojeného vyrovnávání nároků na kvalifikaci pracovníků v těchto odvětvích mělo by docházet k snižování diferencí v odměňování různých prací v národním hospodářství. Pro praktickou plánovací práci nepostačí ovšem tento všeobecný závěr, ale je nutno tuto tendenci podrobně propracovat a zdůvodnit ve vztahu ke konkrétním formám jejího projevu.

A nyní několik poznámek k postupnému uplatňování komunického rozdělování podle zásady „každému podle jeho potřeb“. Především se ocitáme před úkolem vymezit obsah pojmu „potřeby“. Třebaže této otázce bylo věnováno už dosti pozornosti, nelze říci, že by ji byla teorie pro praktické použití uspokojivě vyřešila. Především stále chybí spolehlivé kritérium objektivnosti potřeb na rozdíl od potřeb subjektivních. Není jasný rozdíl mezi pojmy potřeba a zájem a není jasné za jakých předpokladů subjektivní potřeba nabývá objektivní povahy.

V dlouhodobém plánu plánujeme např. také spotřebu cigaret a alkoholu. Lékařská věda jednoznačně tvrdí, že jde o potřeby objektivně škodlivé. Naproti tomu velké množství jednotlivců se bez těchto potřeb obejít nedovede. Není tedy patrně správné dělat konečné závěry pouze ze stanoviska lékařského a problém je nutno posuzovat i z hlediska jiných věd, neboť těžko by bylo tvrdit, že v plánu vědomě zakládáme objektivně škodlivé proporce. Jde tu patrně o příklad z široké oblasti rozporů mezi zájmem jednotlivce a společnosti. Tyto rozpory není možno řešit administrativně, ale je nutno trpělivě vychovávat jednotlivce tak, aby pochopil význam souladu objektivních zájmů společnosti se svými subjektivními zájmy a aby na základě svobodného rozhodnutí přizpůsobil své jednání objektivním zájmům společnosti. Teprve tato změna nazírání bude moci mít svůj odraz i v plánu.

Dalším problémem je vymezení struktury a naléhavosti potřeb. Vzhledem k tomu, že různých potřeb je velké množství, je nutno nalézt vědecká kritéria pro stanovení, které potřeby je nutno uspokojit co nejdříve a u kterých je možno jejich uspokojení odložit na dobu pozdější. Jinými slovy jde o to, co je pro rozvoj společnosti z hlediska uspokojování potřeb neefektivnější. Závažnou otázkou je i problém podílu, který při řešení těchto otázek mají přinést jednotlivé vědy a stanovení vědní úrovně, na které je třeba provést potřebnou syntézu dílčích poznatků. Zdá se, že ani v rámci politické ekonomie nelze provést takovou syntézu poznatků o potřebách, která by byla dostatečně komplexní. Zejména základní ekonomický zákon socialismu nedává sám o sobě dostatečné vodítko pro klasifikaci potřeb.

O řadě lidských potřeb mluvíme v souvislosti s pojmem životní úrovně. Nejčastěji to činíme v souvislosti s hodnocením našeho minulého hospodářského vývoje nebo v souvislosti s plánem na příští období. Vzhledem k tomu je možno pokládat pojem životní úroveň za jeden ze základních ekonomických pojmů, za ekonomickou kategorii. Ale ekonomická podstata tohoto pojmu, to ekonomické, co je všem potřebám, které pod pojem životní úroveň zahrnujeme, společné, to dosud nebylo zcela objasněno. Mezi teoretickými pracovníky jsou dosud o pojetí životní úrovně jako vědní kategorie zásadní rozpory.

Překvapuje, že otázkou podstaty životní úrovně se dosud nezabývali vědečtí pracovníci na úseku historického materialismu a vědeckého komunismu. Myslím totiž, že pojem životní úroveň je sice především kategorií ekonomickou, ale že není jenom kategorií ekonomickou. Pod pojem životní úroveň zahrnujeme totiž také stránky docela neekonomické (hudba, výtvarní umění a kultura vůbec) popřípadě takové, které se do ekonomické oblasti promítají jen nepřímo. Je tedy nutno věnovat životní úrovni pozornost i jako společenské kategorii se širší podstatou, než pouze ekonomickou.

Často též mluvíme a píšeme o rozvoji výrobních sil, ale málo si přitom uvědomujeme, že výrobní silou je i člověk. Je-li však člověk součástí výrobních sil, znamená to, že proporcionálně s rozvojem pracovních prostředků se musí rozvíjet i člověk jako pracovní síla. V souvislosti s rozvojem pracovních prostředků nutně vznikají nové problémy týkající se školení pracovníků, jejich zdraví, rekreace, péče o novou generaci, délky pracovní doby atd. V podstatě jde o problémy rozšířené reprodukce pracovní síly jako součásti rozšířené socialistické reprodukce. Avšak otázky rozšířené reprodukce pracovní síly byly dosud zpracovány zcela ojediněle a nebyla věnována pozornost komplexnímu řešení problému. Chtěl bych zdůraznit, že objasnění podstaty reprodukce pracovní síly má značný význam pro naši demografii a populační politiku. Reprodukce pracovní síly není totiž jenom reprodukci pracovní síly vydávané v přítomné době, ale i reprodukci budoucí pracovní síly. Generace, která přijde po nás, je také zdrojem rozvoje našeho hospodářství a naší společnosti. Avšak vztah reprodukce pracovní síly k populačním problémům je dosud jen málo zpracován.

A ještě na jednu sovislost bych chtěl upozornit. Aby člověk reprodukoval svoji pracovní sílu, aby mohl dále pracovat, potřebuje určitou výživu, oblékání, obouvání, bydlení, zdravotní péči, výchovu, školení, rekreaci — tedy v podstatě takové prostředky, které zahrnujeme obvykle pod pojem životní úroveň. Bylo by proto třeba hlouběji se zabývat souvislostí obsahu životní úrovně s reprodukci pracovní síly. Nejasnosti, které zde dosud jsou, mohly by vést k chybám zejména v hledání tendencí uplatňujících se v životě společnosti na cestě ke komunismu. Bez znalosti společné podstaty se totiž tyto tendence odhalují často jen na základě určitého minulého vývoje, bez objasnění co je na tomto vývoji typické a co zvláštní, nebývají proto dostatečně zdůvodněné — vzniká dojem, že se uplatňují samovolně, že se jich používá schematicky a zaniká význam úsilí, které musí vyvinout strana a všechen lid, aby správné tendence ovládly náš život.

Při posuzování budoucího vývoje potřeb lidí (bylo by třeba přihlídnout ještě k celé řadě vlivů, které však nelze zhodnotit v rámci stručného článku. Jde např. o to, jak k budoucímu uspokojování podle potřeb přispěje a jak je ovlivní růst a struktura mezd a příjmů, jak by měla být ovlivňována diferenciací příjmů v rodinách, vznikající vzhledem k různému počtu zaměstnaných příslušníků rodiny a různému počtu vychovávaných dětí, jak by mělo být se zřetelem na spravedlivější uspokojování potřeb změněno technické vybavení jednotlivých odvětví národního hospodářství technikou a energií nebo jak by mělo být za tím účelem změněno rozložení výrobních sil v jednotlivých oblastech našeho státu. Vyrovnávání těchto i dalších rozdílů, prováděné s cílem dosáhnout uspokojování podle potřeb, představuje řešení neantagonistických rozporů socialismu a tím i řešení postupného přechodu k životu v komunistické společnosti. Předstih vědy před potřebami praxe by byl v těchto směrech pro naše plánování velmi cenným přínosem.

Uvedl jsem některé z problémů, které je třeba při sestavování dlouhodobého plánu řešit jen jako příklad pro to, abych ukázal, jak velké jsou úkoly, které pro potřeby plánovací praxe by měly řešit společenské vědy a zároveň abych ukázal, jak velké problémy jsou spojeny s prohloubením vědeckosti našeho plánování.